УДК 376.56

Шенкевич О.М., Миколаївський політехнічний інститут

Шенкевич Олена Миколаївна – завідувач кафедри соціальної роботи Миколаївського політехнічного інституту, здобувач Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили. Коло наукових інтересів – соціально-педагогічна реабілітація девіантних підлітків.

Девіантна поведінка як результат сімейного неблагополуччя

У статті аналізується вплив сімейного неблагополуччя на девіацію підлітків. Розглянуто поняття "неблагополучна сім'я", розкрито її сутність, функції з погляду формування девіантної поведінки підлітків. Пропонується до реалізації реабілітаційна програма.

The influence of unsuccessuf families on deviation of teenagers is analysed in the article. The term unsuccessful family is regarded, its essence is exposed, functions from the point of forming rejected conduct of teenagers. The rehabilitation program is offered to realization.

Сім'я – це суспільство в мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека усього великого людського суспільства.

Ф. Адлер

Підліток живе в різноманітному, неоднозначному світі. Більшу частину часу він прагне зрозуміти мотиви і доцільність тих чи інших вчинків дорослих, проникнути в їх не до кінця зрозумілий світ. Яку б сторону життя дитини ми не взяли, завжди виявиться, що вирішальну роль у розвитку і формуванні емоційно-психологічної сторони особистості відіграє сім'я. В сімейній атмосфері формується ставлення дитини до самої себе, засвоюються перші соціальні ролі, закладаються основні цінності. Але сім'я може стати і джерелом психічної травми. Поведінка старших іноді впливає більше на підлітка, ніж їх дуже правильні і справедливі слова.

Так звідкіля ж беруться важкі підлітки? Навряд чи хто здивується, коли почує, що основне джерело труднощів – сімейне неблагополуччя.

В понятті "сімейне неблагополуччя" різні негативні характеристики сім'ї, факти її структурного, кількісного і статевозрілого складу, внутрішні взаємовідносини, відносини членів сім'ї із зовнішніми соціальними інститутами.

За словами М.І. Буянова, неблагополучна сім'я та, де є явні дефекти виховання, "неблагополучне відношення до дитини" [1, с. 49]. Сьогодні **актуальність проблеми** полягає в адекватному розумінні соціальної ситуації розвитку дитини в сім'ї.

Численні дослідження психологів та педагогів (Н.Ю. Максимової, С.В. Толстоухової, С.А. Беличевої, Н.І. Буянова, І.М. Трубавіної) доводять, що проблеми у дітей цієї категорії зумовлені сімейно-побутовими негараздами. Так, Змановська О.В. будувала теоретичне положення, виходячи з того, що батьки, які застосовують надто суворі покарання та використовують гіперконтроль або навпаки не контролюють заняття своїх дітей, стикаються з різними сімейними факторами (конфлікти, відсутність сприятливих відносин між дітьми, неузгодження в сімейному вихованні) [2, с. 91].

Об'єктом нашого дослідження став процес розвитку девіантної поведінки в умовах неблагополучної сім'ї.

Предметом – соціально-педагогічні, психолого-емоційні умови формування девіації.

Якщо спробувати кваліфікувати сім'ї "важких" підлітків з погляду негативного впливу старших на особу і поведінку неповнолітніх, то можна виділити такі групи неблагополучних сімей:

До **першої групи** відносяться сім'ї з гостро конфліктними взаєминами між всіма її членами і низькою громадською активністю батьків. Побутова розбещеність, пияцтво, постійні сварки призводять ці сім'ї до розпаду. У зв'язку з цим формуються нереалістичні життєві домагання, негативні уявлення щодо шляхів досягнення життєвого успіху. Аналізуючи цю групу сімей, можна стверджувати про такі негативні настрої, очікування стереотипів:

- споживацькі настрої;
- завищені нереалістичні домагання й очікування;
- романтизація кримінального життя, ідеалізація культу сили та влади грошей, розповсюдження наркотичної субкультури.

До **другої групи** можна віднести зовні благополучні сім'ї. Але їх повсякденне сімейне життя неврегульоване через службову або особисту зайнятість, байдужість подружжя один до одного і до дітей. Діти в таких сім'ях відчувають гострий дефіцит батьківської любові, ласки, уваги [3, с. 65].

Батьки девіантних підлітків не здатні добитися чіткого відношення до соціальних норм у зв'язку з відсутністю нормального психічного клімату в сім'ї. Переважання у відносинах дітей і батьків декларативності веде до роздвоєння системи моральних цінностей, що в свою чергу затрудняє формування у підлітків таких якостей, як самостійність, ініціативність, доброзичливість, здатність вирішувати конфліктні ситуації.

Для **третьої групи** сімей характерна типова низька громадська активність подружжя при позитивних відносинах між ними. У таких сім'ях батьки, нерідко відповідально відносячись до навчання своїх дітей, їх матеріального забезпечення, байдужі до інших сфер їх життєдіяльності.

Важливе значення в розвитку девіації є структура сім'ї. Це торкається як однодітних і багатодітних сімей, так і неповних. Аналіз даних соціологічних досліджень та офіційної статистики кримінологів свідчить, що діти в таких сім'ях частіше виявляються схильними до правопорушень, бо виховні можливості сім'ї залежать від моральної зрілості.

В окрему категорію можна віднести сім'ї, на які впливають негативні наслідки розлучення батьків. У зв'язку з цим у дитини не тільки міняється соціальний статус, але і взаємовідносини з обома батьками. Відсутність емоційної зрілості, психологічний стрес веде до неадекватного бачення себе в подібній ситуації.

Проблема полягає в тому, що сім'я усвідомлює свої проблеми, але не може знайти позитивне рішення складних життєвих ситуацій, в яких опинилася. З метою розв'язання існуючих проблем потрібна розробка і впровадження соціально-педагогічних програм і проектів, спрямованих:

- на відновлення утрачених соціальних зв'язків;
- формування у сім'ї здорового сімейного способу життя;
- попередження підліткової девіації;
- створення взаємодоповнюючих виховних потенціалів сім'ї і школи.

Головна мета програм – надання комплексної психологічної, соціально-педагогічної, соціально-медичної, соціально-економічної, юридичної та інформаційної допомоги дітям, сім'ям, які перебувають у кризовій ситуації [4, с. 5].

Основні завдання програм є:

- надання своєчасної, доступної, ефективної допомоги всім особам, які потребують цієї допомоги;
- надання індивідуальних консультацій клієнтам, проведення групових занять із використанням психодіагностичних, психокорекційних та психореабілітаційних методик.

Недоліком соціальних програм як заходу соціально-педагогічного впливу на неблагополучну сім'ю є те, що передбачається перш за все захист прав дитини у сім'ї та суспільстві, але цей захист мало стосується сім'ї в цілому: майже не ведеться робота з попередження сімейного неблагополуччя, відсутня комплексна робота з сім'єю як з системою за напрямком "батьки – діти" [5, с. 17].

Загалом ті чи інші конкретні методи щодо забезпечення якості роботи можуть застосовуватися в різних формах і за різними методиками. Але основними механізмами реабілітаційної роботи з підлітками є інтеграція зусиль психологів, соціальних педагогів та соціальних працівників. Результатом сумісної роботи спеціалістів різних напрямків є комплексні реабілітаційні програми. Пропонується практичний компонент реабілітаційної програми.

"Соціально-педагогічна реабілітація сімей, які мають підлітка з девіантною поведінкою"

1. Термін реалізації:

- 2005-2007 рр.

2. Виконавці:

- соціальний педагог;
- соціальний психолог;
- соціальні працівники;
- юрист;
- волонтери.

3. Партнери:

- управління соціального захисту;
- школа;
- служби у справах неповнолітніх;
- місцеві органи самоврядування;
- центр реабілітації і соціальної адаптації.

4. Соціально-демографічна група:
- сім'ї, які мають підлітків з девіантною поведінкою (11-16 р.).

5. Актуальність:
- відсутність регуляції поведінки членів сім'ї;
- конфлікт інтересів дітей з батьками;
- попрання моральних цінностей;
- помилки виховання у формуванні стереотипів неадекватної поведінки.

6. Мета:
- протистояти розповсюдженню девіантної поведінки в сім'ї;
- провести реабілітацію дітей, які являються девіантами;
- позбавити дитину від комплексу неповноцінності;
- знизити рівень тривожності та агресивності;
- створення можливостей для самореалізації.

7. Завдання:
- захистити дитину від негативного впливу навколишнього середовища;
- виявити ряд причин, які привели до прояву девіантної поведінки у дитини;
- провести корекцію та соціальну адаптацію;
- надати методичні рекомендації батькам з приводу виховання дитини з аналогічною поведінкою;
- організувати зустріч сімей, які мають однотипну проблему.

8. Тематичний план у вигляді таблиці:

№	Зміст	Відповідальний
1	Організація інформаційних кампаній з проблем девіації в сім'ях	Соціальні працівники, волонтери
2	Діагностична робота: тестування й анкетування	Психолог, волонтер
3	Психологічні консультації, психотренінги, бесіди з батьками. Проведення рольових ігор за участю підлітків та їх батьків	Психологи, соціальні педагоги, соціальні працівники
4	Організація спеціалізованих ліній на „Телефони довіри"	Соціальні працівники, психологи, соціальні педагоги
5	Організація дозвілля, відвідування закладів культури і спортивних заходів	Соціальні педагоги, волонтери

9. Очікуваний результат:
- формування в сім'ї позитивного та гуманного ставлення до дітей;
- зменшення кількості проявів девіантної поведінки;
- створення сприятливого клімату у формуванні комунікативної культури між батьками та дітьми.

10. Зміст про апробацію:
- програма реалізується вперше на основі досвіду роботи психологів, соціальних працівників, соціальних педагогів.

Таким чином, для рішення цієї проблеми соціальна педагогіка повинна займатися пошуком та реалізацією нових підходів до виховання і навчання, здатних знизити катастрофічний зріст числа соціально дезадаптованих дітей та підлітків.

Література

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. Записки детского психиатра. – М.: Просвещение, 1988.
2. Змановська О.В. Девіантологія. – Москва: Академія, 2004.
3. Трудный подросток: причины и следствия / Под ред. А.П. Татенко. – Киев, 1999.
4. Інформаційно-методичний збірник з досвіду роботи кризових центрів соціально-психологічної допомоги. – Тернопіль, 2003.
5. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю // ДЦССМ. – 2002.